

Két hét Rómában.*

1894 aug. 22-ikén, szerdán d. u. 2 óra után indultunk el a központi pályaudvarból Fiume felé, hova az álmatlanul, de nagyrészt jó hangulatban telt éj után másnap reggel 6:30 p.-kor érkezünk, s a hol már várt reánk egy néhány, egy nappal előbb oda utazott társunk, kik egy kissé bővebb ismeretséget akartak kötni a magyar tengerpart gyöngyével, a kényes szirénával. Bizony mi többiek alig nézhettünk ott csak futólag is körül. Tudva, hogy egy jó óra múlva hajónk indul, égett talpunk alatt a keskeny partszegély, esalogatólag hívott az árboez-erdős ibolyaszín tenger, úgyhogy egy reggelire se mertünk megtelepedni a Deák-Ferencz-korzó valamelyik kávéházában, hanem egyenesen a hajóállomásnak vettük útunkat, félve, hogy a *Villám* elezikázik előttünk s mi aztán Odysseussal könnyezve bámulhatunk a terméketlen tengerár síkjára. Aztán 27 ember nem egy ember: kiki nemesak magával van elfoglalva, hanem akarva-akaratlan társaival is törődik; hiszen talán semmiféle útas nem viszi annyira magával az idegenbe is a testületi szellemet, az összetartozás érzetét, mint a magyar ember, a kinek a maga bölesőjén kívül „ninesen számára hely“ . . .

A mint a Deák-Ferencz-korzóról kiérve a tengerpart mentén folytattuk útunkat, szemünkbe tűntek a pár nappal azelőtt óriási tűzvész áldozatává lett nagy tárházak, melyeknek füstölgő romjai, megszenesült gerenda-halmazai és tönkre ment áruí közt még akkor is javában folyt a munka. Gyönyörű időben szálltunk fel a hatalmas *Villámra*. A reggeli lenge fátyol, melynek leple a tenger messzebb síkját s távolibb partokat és hegyfokokat eleinte eltakarta fürkésző

* Felolvasta a szerző az Erdélyi Irodalmi Társaságnak 1897. okt. havi ülésén, mutatványul egy sajtó alatt levő Emlékkönyvből, melyben a magyar tanároknak egy a tanügyi kormány által rendezett olaszországi tanulmányútja van leírva.

szemeink elől, mind inkább oszladozni kezdett s a tükörsíma azúr sikságon megindult 14 mértföldnyi sebességgel járó Villámunk, hogy Anconába röptsen. Kellemesen lepett meg bennünket az a szerencse, hogy a hajó fedélzetén egy kiváló magyar ember útitársunk akadt *Szalay Imre* akkori min. tanácsos személyében, kire viszont még nagyobb, s mint őszinte, szíves magatartása bizonyította, épen nem kellemetlen meglepetés volt a 27 magyar honfitárral való találkozás.

A hajón azonban ha útasokra számítottak is, de 27 olyan élehetetlen emberre, a kik reggelizés nélkül bízzák magukat az Ádriára, bizonyosan nem számítottak. Hisz ezeknek „*robur et aes triplex circa pectus erat*“! Megrendeltük a reggelit, még is terítették mindjárt a hajó fedélzetén egy keresztbe állított hosszú asztalon, el is fértünk valahogy mellette, de a mi a reggelizést illeti, már az arra várás meglehetősen próbára tette a Karszt kanyargós útain meghurczolt gyomrunkat. Hát még mikor azt kellett látnunk, hogy a szomszédunk már eszik valamit s nekünk magunknak egy-egy élénk dobált *subito*-val kell beérnünk, akkor megint csak Odysseusra gondoltunk, a ki nagy-igazán megmondta több mint 3000 esztendeje, hogy „nines kutyább a korgó gyomornál“. Azonban a korgó gyomor néha eszméket is ad s azt adott nekem is. Ki mikor kapta meg a reggelijét, nem is tudom, mert az említett eszme nekem azt sugallta, hogy hagyjam ott a hajófedélzetét, menjek le kajütömbe, bontsam ki pakk-táskámat, vegyem ki belőle a tanári élehetlenség hathatós czáfolatát, egy úgy nev. *schnell-siedert*, ennek spiritusz-lángjain forraljak vizet és mikor javában forr, zudítsak bele egy marék teát. . . . De minek folytassam e robinsoni művelet részleteit? talán azért, hogy utólag szemrehányó levelet kapjak honfitársaimtól, miért nem hívtam le őket kajütömbe vagy miért nem állottam be második *cameriere*-nek s nem szolgáltam a hajó fedélzetén párolgó teával? Esküszöm, nem a humanismus hiánya, nem is honfi-önzés volt eljárássom, illetőleg el-nem-járássom rugója, hanem — annak tudata, hogy a tengeren a fegyelem sem szárazföldi, mint azt *Győrök Leo* Lázádo hajósnépében olvastam. . . .

Mikor ismét fölmentem a fedélzetre, már csak egy-két utolsó mohikán reggelizett, a többiek jórészt elszéledtek s a hajó öblös mélyeiben álomra hajtották fejüket, bízván a phaeákok tengerjáró tudományában. Ekközben a *Quarnero* egyre tágult. Jobbról *Istria* válto-

zatos, meredek partszegélye és *Cherso* még változatosabb öblei helyett nem sokára a nyílt *Ádria* messze szemhatára terült ki előttünk, *undique pontus*. Gyönyörű tiszta volt a levegő, a tenger esendes; nem győztünk eleget gyönyörködni a tenger és az azt ölelő égboltozat színváltozataiban. Elérkezvén az ebéd ideje, azt hittük, hogy a késedelmes reggeliért bőséges és jó kárpótlásban részesülünk. Azoknak, a kik egy évvel azelőtt a görögországi útban részt vettünk, eszünkbe jutott az *Espero*, a mely nem csak szép berendezésével bájolt el bennünket, hanem három napi útunk alatt mindig olyan fejedelmileg gondoskodott rólunk, adván „vadat és halat s mi jó falat, szemszájnak ingere“. Sajnos, a *Villám*-ot nem is úgy szoktatták, nem is úgy nevelték, legalább ebédje élénk vágyakozást keltett bennünk az *Espero* után. . . .

Útját azonban dícséretes pontossággal végezte hajónk s délután 4 óra tájban *Anconába* érkeztünk, e remek fekvésű, eredetileg görög városba, mely, mint tudva levő, *tárt karokkal* fogadja az embert. De mindjárt a kiszálláskor jó leczkét kaptunk arra nézve, hogy inkább bízzunk magunkban, mint másokban. Ki volt adva a jelszó, hogy csak szálljunk ki nyugodtan, pakk-táskáinkat az ezzel megbízott *facchino*-k részint előre viszik, részint utánunk hozzák a tengerparti vámházba, a hol szigorúan megvizsgálják őket, nines-e vám alá eső holmi bennük. A vámházban esakugyan halomra rakták táskáinkat, és mindenki iparkodott fölfedezni a magáét, de többen hiába keresték; azt hitték, később hozzák utánunk. Én is így voltam vele, mégis éltem a gyanúpörrel s visszasandítva az elhagyott *Villám* felé, megütközéssel láttam, hogy biz az már felvonta hosszú pallóját s a szárazfölddel minden összeköttetést megszakított. Visszafutottam s a földézetten megpillantott kapitánynak értésére adtam, hogy több pakk-táska a hajón maradt. A kapitány elindult körülnézni, de esakhamar visszatért s constatálta, hogy a hajón semmink se maradt. Nagynehezen tudtam rávenni, hogy a pallót boesáttassa le, hadd nézzek utána magam. Alig hogy a fedélzetre ugrottam, megtaláltam az egy rakásban ott maradt pakk-táskákat vagy négyet-ötöt a magaméval együtt és gondoskodtam elhozatalukról. Utitársaim, kik a vámszobában szorongtak és táskájuk előkerülésére vártak, ugyanesak meg voltak lepve, mikor engem egy pár pakk-hordó lazzaronitól kísérve a vámháznál pakk-táskájukkal

megjelenni láttak. Átesvén a vizsgálaton, pakkjainkkal mindjárt a vasúti állomáshoz hajtottunk és ott biztosan elhelyeztük őket, magunk pedig kisebb-nagyobb csoportokban sétára indúltunk a városban, miután a vasúti állomásnál együttes vacsoránkat megrendeltük. Némelyek vállalkoztak arra, hogy a kétszer kanyargó hosszú partvonal mentén végig mennek s megnézik Traianus diadalkapuját. Más részünk megelégedett azzal, hogy ezt az imposáns diadalívet már a hajóról szemügyre vették s a nagy hőség ellen a tenger hullámaiban kerestek menedéket. Anconának igen érdekes tengeri fürdője van. Magasan, terrasse-szerűleg vannak a kabinos folyosók elhelyezve faoszlopokon a víz színe fölött s még színpadja is van, de ez már a szárazföldön, a hol a kabinra váró vagy már megfürdött közönség circusi, akrobatai és rögtönzött színi előadásokban gyönyörködhetik. Mi is csak esti $1\frac{1}{2}$ órákor juthattunk hozzá a fürdéshez. A nap épen leáldozóban volt, s utolsó sugarai végig síklottak a tenger sima tükörén. Mi pedig élvezettel öleltük keblünkre a *ἄλμυρον ὕδωρ*-t, melynek széles háta reggel óta hordozott.

Esti 9 órára mindnyájan visszagyülekeztünk a vasúti állomáshoz, melynek éttermében már készen vártak a szépen megterített asztalok igen tisztességes, élvezhető vacsorával. Itt vidáman telt az idő egészen 11:55 p.-ig, mikor a vonat kirobogott velünk s egy darabig nyugati irányban a tengerparton haladt, majd dél-nyugatnak fordult, egyenesen Rómának, a rég látni óhajtott Rómának tartva. Abbeli reményünkben ugyan, hogy a vasúton töltendő második éjszaka jobb lesz az előbbinél, alaposan esalódtunk, mert kényelemről szó sem lehetett; azonban annyira ki voltunk merülve, hogy kényelem híjjában is legnagyobb részben elaludtunk. Reggeli $1\frac{1}{2}$ óra-kor a gyönyörű fekvésű *Ternit*, a régi *Interamnát*, Tacitus szülővárosát láttuk magunk előtt. Csakhamar elértük a Tiberist és Etruriából közléről integetett felénk a *Soracte*, ezúttal nem „*alta nive candidum*“. A Tiberisben meglehetősen esalódtunk: azt hittük, egy tekintélyes folyót fogunk benne tisztelhetni, legalább is olyat, mint a mi Tiszánk. De bizony a Tiberis elég szerény kis vízeckének tűnt fel előttünk, alig látszik rajta, hogy fővényhordó gyors hajjai fölött több ezer éves hagyományok ködképei lebegnek. A római Campagnára érve, mindén arezon látszott az izgatottság és feszült várakozás kifejezése. Kinek ne dobogna hangosabban a szíve, ha nem

először teszi is meg ezt az útat, mikor a világ gyöngye, az egyetlen, örök város felé közeledik? Kinek ne újulnának fel képzeletében századok, ezredek viharjai, tusái? Ki ne tekintene tisztelettel az európai civilizatio agg dajkája felé? Athén volt a szülője, igen, de Róma farkasának emlőit kellett szopnia, hogy nagygyá, hatalmassá növekedhessék... És íme szemünkbe tűnik a Szt-Péter templom diadalt hirdető kupolája!

Augusztus 24-ikén, pénteken reggel 7 órakor robogott be velünk az új-kor prüszkölő paripája az ó-világ metropolisába. A Cook-ézőg emberei már várták érkezésünket és mindjárt elszállásoltak a vasúti állomástól egy pár lépésnyire, igen egészséges, magas helyen fekvő Hótel Continentalban. A hosszú út után szobájában kiki rendbe hozakodva, egy fél óra múlva a hótel díszes éttermében gyűltünk össze reggelire, reggeli után pedig előleges szemle-útra indúltunk. Első dolgunk volt betekinteni a közeli *Santa Maria Maggiore* remek templomába, melynek tornya a legmagasabb Rómában. Ihletett hangulat szállta meg keblemet, midőn római vándorlásunk kezdetén ezen a derült hangulattól mintegy sugárzó szent helyen adhattam hálát istenemnek, hogy lábamat Róma magasztos földjére tehettem. Rómában a templomok általában nem csak isten-imádó helyiségek, hanem egy-egy darabjai annak a történelemnek, a melynek Róma a hordozója, letéteményesei egy fényes múltnak, felejthetetlen hagyományoknak, mely Rómának úgyszólván minden kövéhez tapad. „Hellasznak kinese egy elomló rom“, de Róma kinesei nemesak romok, Róma kinesei az ecclesia triumphansnak amaz alkotásai is, melyeknek fénye nemesak a letűnt századok sötétségébe világít be, hanem a jelennek külső ragyogványait is elhomályosítja. Az első benyomások lévén a legtartósabbak, mondhatom, hogy ez először látott templom hatását még a Szt.-Pál és a Szt.-Péter templom páratlan fénye se tudta lelkemben háttérbe szorítani.

Végighaladva a Via Merulán, a *Laterani* templomot s a *S. Clemente*-t ejtettük útba, majd a Via St. Giovanni in Laterano-n átmenve, a régi Róma fölséges romvárosához érkezünk. Előttünk állott a esoda-számba menő *Colisco*, szemünk elé tárúlt a *Forum Romanum*, mely után talán a legnagyobb kíváncsisággal vágyakoztunk. Azonban a megtett hosszú séta fáradalma és a déli hőség nem engedte, hogy hangulatos merengésbe essünk a világ e tán legnevezetesebb terének láttára s rövid szemle után azzal a megnyugtató

érzéssel vettünk tőle búcsút, hogy két hét alatt még sokszor lesz alkalmunk tízetesen szemügyre venni. Áthaladva a *Campidoglio*-n, a Pantheon melletti Rosettá-hoz címzett vendégfogadóba tértünk déjeûner-re s megízleltük az olaszok egyik legkedveltebb ételét a risottót. De már a fáradt test is megkívánta a maga jogait: déjeûner után visszatértünk a szállásunkra és álomra hajtottuk fejünket abban az időben, melyben az óriási hőség miatt úgy sem végezhetünk volna semmit. A délutánra nézve nem volt közös programm megállapítva. 5 óra tájban kisebb-nagyobb csoportokban különböző útra indultunk. Én negyed magammal (Móroc, Geréb és Gohl társaságában) a *Monte Pinciora*. Nagyszerű kilátásunk nyílt onnan a regia Romá-ra. Magunk előtt láttuk a Tiberisen túl emelkedő Angyalvárat és a Szt.-Péter templomát. Jobbra messzebb a Monte Mario, balra a Gianicolo magaslati területek el. Alattunk közvetlenül a félkör alakú Piazza del Popolo, Goethe kedves tere tárult ki. Betelve a feledhetetlen látvánnyal, a kupolák és tornyok érdekének látásával, a Monte Pincio, a régi lucullusi kertek ültetvényeiben, szobraiban, közönségében gyönyörködtünk. A délszaki növényzet pompája Italia derült ege alatt, a pálmák, aloék, akanthusok, kaktuszok, a rhododendronok, robiniák, ciprusok, piniák színharmóniája s általában az a mindenre kiterjedő gondosság, az az igazi cultura, mely Rómának e legkedvesebb passegiatáján úgy elárad: egészen mámorossá tette lelkemet. S milyen Pantheona van itt a babér bokrok árnyában az ó és új világ nagyjainak, művészeinek, költőinek! 126 márványszobor van itt felállítva, mind művészi becsű. Oly időben voltunk ugyan Rómában, mikor az előkelő világ nyaralóiba vonult s így a Monte Pincio igazi fényes közönségét a maga teljességében nem láthattuk: mindamellet így is jellemzetesnek tűnt fel előttünk a gyalog és kocsin járó közönség, az idegenek és rómaiak vegyülete könnyen megkülönböztethető sajátosságaikkal. Így telt el első napunk Rómában, de nem akartuk befejezni a nélkül, hogy Rómának fő büszkeségét, a Szt.-Péter templomát legalább külsőleg ne lássuk. Kocsira ültünk tehát és a Corsón végig, a Tiberisen át, az Angyalvár mellett a S. Pietro-hoz hajtattunk s megéztük a világ legfőbb terét és legdicsőbb templomának homlokzatát.

Ne ijedj meg, szíves olvasó: nem szándékozom Rómában töltött 12 napunkat ilyen napló-szerűleg leírni. Csak az első nap vará-

za vonzott, hogy gondolatban még egyszer végigzarándokoljak emlékeinél. Amyival inkább, mert most is úgy hiszem, hogy első napunkat szebben és helyesebben nem is értékesíthettük volna s így leírásával némileg egy Rómában töltendő első naphoz modellt szolgáltatok.

A második nap történetét már csak rövidebben jelzem. A délelőttöt egész társaságunk a Szt.-Péter templomának s a vaticani szobor-gyűjteménynek szentelte. A Szt.-Péter templomában, a Cappella del Coro-ban a papoknak egész serege jeleni Divinum officiumra, mely után zenés mise következett. Az orgona hangjai gyönyörűen hangzottak az óriás boltívek alatt. Valóban hozzá kellett a szemünket szoktatnunk, hogy e templom roppant dimensióit belássa és felfogja. Igaz, hogy e tekintetben talán még túl tesz rajta az Aja Sophia Konstantinápolyban, de inkább a messzeségekben, mint a magasságokban. A mi pedig a San-Pietro műkineseit, pompáját illeti, annak rajzolására szegény a nyelv és gyöngye a toll! A Vaticán szobrai azonban még jobban érdekelték philologus lelkünket, mint a Péter-templom minden ékessége. Itt aztán igazán álméltunk a képekből rég ismert szobrok eredeti, legeredetibb példányain. De kinek is ne telnék meg áhitattal lelke, ha Hera Barberinát, Zeus Otricolit, a belvedèrei Apollót, az alvó Ariadnét, Praxiteles Erosát, a Laokoon-csoportot, az óriási bronz Herculest, Apollo Kitharodát vagy Scipio Barbatus kősíriját stb. stb. szentől-szemben látja maga előtt? E nap délutánján kisebb társaságunk a *Janiculus*-ra (Gianicolo) kocsizott s onnan olyan panorámában gyönyörködtünk, a mely még a Pincióról láthatót is fölülmúlta. A Janiculus 84 méternyi magasságra emelkedik a tenger színe fölött. Itt van a híres *Fontana dell' Acqua Paola*, melynek 3 nagy zuhatagban ömlő tiszta vize (24 óra alatt 80000 köbméter) üdíti a levegőt. A félirat tudunkra adja, hogy V. Pál pápa a Lago di Bracciano-ból (Lacus Sabbatinus) vezettette ide a vizet, de azt elhallgatja, hogy a nagyszerű faszade-hoz a Nerva forumán állott Minerva templom szolgáltatta a márványt és gránitot.

A Gianicolóról egész Rómát nagyszerűen át lehet tekinteni. Jobbról balra félkörben szépen meg lehet különböztetni Róma halmain, kezdve a mesterségesen alakult Monte Testaggiótól egészen a Monte Vaticanóig. Ha Porsenának már ágyui lettek volna, innen halomra lődözhetette volna a Palatinust és a Capitolinust s Horatius

Cocles hősie tette kárba veszett volna. A Rómát ölelő végtelen Campagnára is pompás kilátás nyílik. Délnyugatra látható a tyrrhéni tenger. Balfelé félkörben az albanói hegyek, Fraseati, az Apeninusok, a Soracte a Piazza del Popolo irányában, a Monte Mario a Szt.-Péter templom kupolájával egy irányban.

Estebéd után társaságunk nagyrésze a Piazza Colonnán gyűlt össze, mely ilyen tájban legelevenebb pontja a városnak. A kávéházakat, vendéglőket és ezukrász-boltokat, illetőleg az előttük levő tért a rómaiak és idegenek rajai lepik el ilyenkor s hűsítő italok mellett ülve hallgatják a jól szervezett városi zenekar impozánsan előadott zenedarabjait. Éjfélig is elidőz itt a közönség, itt hűtözik, mint a budapesti a Duna-parti kioszkok és kávéházak előtt. A különbség csak az, hogy a Piazza Colonna zenekarát hiában keressük Budapesten, nem is említve, hogy az olasz pincérek sokkal mozgékonyabbak, mint a budapestiek.

A Piazza Colonnához tovább is hívek maradtunk s legtöbb esténket ott töltöttük. Ez első nap azonban nem maradtunk sokáig, mert más napra kirándulás volt főlvéve a programmba. Albanóba rándultunk ki, a hol igen kedves emlékű napot töltöttünk. D. e. 9 órakor indultunk vasúton a 28 km.-nyire eső *Albanóba*. Az útvonal párhuzamosan halad a régi Via Appiával.¹ Albano rendkívül kedvesen fekszik: magasan a hegyen, egészséges helyen. A római előkelő világ szívesen nyaral itt, mert e hely védve van a maláriától, Rómának ez egyetlen kellemetlenségétől. Megreggelizvén a Hôtel de Poste-ban, a számunkra készen álló kocsikon a Horatiusok és Curiatiusok (?) síremléke mellett Aricián, Genzanón át egy pár hatalmas viadukton keresztül elérkeztünk a Nemi-tóhoz, mely a Sforza palotához tartozó óriási parkban van. A Nemi-tó voltaképen egy krátert tölt be s egy kör-alakú, meredek tölesérnek alját foglalja el. A lombok közül fel-felesillanó, mélyen fekvő tó kék vize a szó igaz értelmében hangulatos. Mintha a föld-anyja e helyen föltárta volna kebelét, hogy a tó kék tükrén át szívébe pillanthassunk. E hely szépségét már Tiberius császár méltányolta, midőn oly hajót bocsát-

¹ Az új vasúti vonal az igen fejlett olasz vasút-építés egyik remeke. Az albai-tó mellett Cassel Gondolfo alatt hatalmas alagút víz keresztül. A hullámos talaj igen sok emelkedést és ereszkedést tett szükségessé.

tatott e tóra, a mely úszó sziget gyanánt házakat és kerteket hordozott. Az lett a sorsa, hogy alámerült.

Árnyas, mély úton indúltunk visszafelé, Castel Gondolfóba, részben az Albano-tó fölötti gerinczen, honnan gyönyörű kilátás nyílt az Albanói tóra, melyet most jobban szemügyre vehettünk. Az Albanói tó a Nemi-nek nagyobb kiadása: szintén vulkanikus tó 294 méternyire a tenger színe fölött. $3\frac{1}{2}$ km. hosszú, 2 km. széles, mélysége megüti a 160 métert. Az egész tó egy tojásdad amphitheatrumhoz hasonlít. A magasból letekintve sima zöldes felszínére, mintha a szirének esábitó hangjait hallanók, oly vonzó hatással van reánk a kiégett vulkán helyén nyugvó víztömeg. A tulsó oldalon, a meredek déli oldalon, a sűrű erdőségből mintegy kiemelkedő *Rocca di Papa* nevű helység, fölötte a magas szikla, melyen a vár állott, mely egyúttal a régi *Alba Longa*-nak a vára lehetett. Itt állunk tehát azon a helyen, a mely Róma bölesője volt. Meg-elevenülnek szemünk előtt a Livius kedves elbeszéléséből ismert alakok s a Vergiliusnál *Alba Longa*-ra vonatkozó jóslatok. Megértjük a betelepült pásztor-nép politikáját, melylyel honalapítása számára természetes erősségeket keresett s egyúttal a magaslatokra húzódvá, a síkság malarikus mocsarait elkerülte. Megértjük azt is, miért kellett a népség elszaporodásával egy résznek kiválni s itt hagyni a szűk magaslatokat, hogy a Tiberis, mint természetes útvonal mellett emelkedő enyhébb és tágasabb halmokon üsse fel sátorfáját s hogy miért kellett aztán szülő anyját *Alba Longa*-t elpusztítania, hogy a Tiberis melletti halmokra nézve ártalmatlanná tegye a *Mons Albanus* sásfészkeit.

A délutánt az albanói népelet szemléletében töltöttük. Ámbár vasárnap volt, a boltok mind nyitva voltak s az utcai élet a maga teljességében élénk tárult: az az igazi *dolce far niente*, az a lát-szólag foglalatloskodó édes semmittevés, melyhez az olasz nép olyan párját ritkító módon ért. Kétkerekű nagy talyigán, mely fölé magas ernyő borúl, borárusok jártak uteza-hosszat; a koesikon kolompok, a lovakon temérdek sallang. De vannak Albanónak ennél érdekesebb jelenségei is: leányai és asszonyai, kik jellemző viseletükben igazán nem a toll fekete nedvére, hanem a festő esetjére méltók. Bő redőzetű szoknyájuk, magas vállfűzőjük, melyet két oldalt tarkabarka zsinórok fűznek össze, fejükön a négyzögűre alakított könnyű

fehér kendő hosszú ezüst tűvel áttűzve, nyakukon a koráll fűzér . . . milderre kénytelen vagyok a már eléggé elkoptatott „festői“ jelzővel beérni, voltaképpen pedig olyasminek kell tekintenem, a mi Itália egének és talajának olyan terméke s úgy hozzá tartozik, mint a déli növényzet buja pompája.

Az izzó nap mindinkább hanyatlott, míg végre a tyrrhéni tenger ölében megvetett ágyába tért nyugodni. Feledhetetlen látvány, fölséges est, a minő csak Albanóban lehet. E nap édes emlékeivel érkezünk vissza Rómába este 9 órakor.

Másnap reggel a Szt.-Péter templom főhajóját szemléltük meg tüzetesebben s ez alkalommal érdekes mozzanatnak voltunk tanúi: hogyan porolják le az óriási oszlopfőket. Főnt a felső párkányon egy kötél volt megerősítve, melynek két végén egy poroló művész lógott; egy-egy kis párkányon megállva, a kezében levő nagy tollseprővel a legnagyobb ügyességgel porolta a keze ügyébe eső részeket, majd egy hatalmas lendülettel, mintegy eltaszítva magától a falat kilódult, hogy egy másik helyen, egy kiesivel odább szállja meg a falnak valamely kiálló fokát; ha nem oda jutott, a hova akarta, meg sem állott, hanem újabb lendülettel kilódítva magát iparkodott a kívánt helyre jutni. Szemünk-szánk elállott a Szt.-Péter templom e specialitása láttára, csak azt nem tudtuk, vajjon ez a poroló akrobata circusban készül-e folytatni pálya-lógását, vagy éppen circusból került ide e magas hivatás teljesítésére. A Szt.-Péter templomból ismét a Vaticánba mentünk, a hol a Sixtus-kápolna esodái s a képgyűjtemény, Rafael, Tizián stb. alkotásai voltak bámulatunk tárgyai. Éppen Rafael loggiáit akartuk megtekinteni, mikor vissza kellett vonulnunk, mert ő szentségét, a pápát gyaloghintóban éppen a kertbe vitték. Másnap kedden délelőtt a császárok palotáit jártuk be a Palatinuson a Casa Romuli állítólagos helyétől egészen a cryptoporticusig, melyben Caligula testőreinek tórdőféscei alatt összegyűjtött. A roppant hőség daczára az egész nagy complexust, palotákra épített palotákat, bejártuk a Cook-ezégtől kirendelt *Conti* nevű vezetőnk ügyes kalauzolása mellett. Ez alkalommal néztük meg a Forum tulsó oldalán Róma legrégebbi börtönét, a S. Guiseppe de' Falegnami templom alatt, a régen úgy nev. *Tullianumot*. A templom előcsarnokából 45 elkoptatott lépesón leszállva, egy keskeny nyíláson át a börtön felső részébe jutunk, melynek eredetileg egyetlen

nyílása a boltozat közepén levő négyszegletes lyuk volt. A hagyomány szerint itt voltak bebörtönözve Szt. Péter és Szt. Pál. Ismét lejjebb szállva 11 lépcsőn, lejutunk az alsó helyiségbe, melyet eredetileg szintén csak egy kis boltozatnyílás kötött össze a felső helyiséggel. A Capitolium sziklájába van vájva e két méter magas körtön s talajának egy helyén forrás fakad, melyet a keresztény traditio szerint Szt. Péter fakasztott, hogy fogolytársait megkeresztelje. Itt halt éhen Jugurtha, Rómának egykor félelmes ellensége.

A nagy hőségben gyakran éreztük, milyen jó volna megfürödni. Sajátságos azonban, hogy Rómának, a vízben leggazdagabb városnak belső területén nincs egy modern igényeknek megfelelően berendezett fürdője. A Via Babuinón levő fürdőbe utasítottak bennünket, ott azonban várni kellett, míg a víz megmelegedett. Geréb barátommal összebeszélve elhatároztuk, hogy vasúton kirándulunk az *Aquae Albulae* nevű kénes meleg fürdőbe. Tévedésből nem találkozáván a kitűzött időben, magam indultam útnak a 20 kmnyire eső fürdőbe, melyet rendszeren csak *Bagni* néven neveznek, a Tivoliba vezető vasúton. A fürdő igen közel van Tivolihoz s nagy látogatottságnak örvend. Az *Aquae Albulae* erős kéntartalmú vizét már Augustus is használta rheumája ellen. Agrippa hatalmas fürdőépületet emeltetett, melynek feltalált remek oszlopai ma a S. Maria Maggiore templomát ékesítik. Nagy kiterjedésű tavak vannak itt a szabad ég alatt, a viznek hőfoka 25° R. Nők számára elkerített tavak vannak fenntartva. Később, Tivoliba való kirándulásunkból visszatérve, javaslatomra az egész társaság megfürdött itt és nagyon sajnálták, hogy előbb nem volt alkalmuk élvezni e hathatós vizet és a benne fürdés kellemességét.

Másnap (aug. 29.) Caracalla thermáinak romjaihoz kocsikáztunk, majd a Via Appián haladva leszálltunk a Callixtus-katakombákba, hogy ez egyből az összes ilyen földalatti halálvárosokat megismerjük. Kezünkbe tartva az égő darab gyertyafonadékot egy német barát kalauzolása mellett bejártuk e földalatti labirynthost, melynek bejáratára szintén ráültenék Dante fölírása: „Lasciate ogni speranza, voi, qu' entrate“. S mily hévvel, mily ifjú lelkesedéssel magyarázott minden föliratot, festményt, sarkophágot a jó barát, ki német városcáját elhagyta s ide jött, hogy a kereszténység első századainak e legékezebben szóló maradványát megismerje s a kívánsi

látogatónak magyarázza. S ha e szent embert e fő foglalkozásában érné utól a vég s a látogatónak kezében elfogyyna a gyertyaszál, nem jutna-e azok sorsára, kik ez útvesztőben eltévedve itt találták sírjukat? Nagyot lélekzünk, mikor ismét isten szabad ege alá jutunk, ez egyetlen boltozat alá, melyben bizhatunk. A Via Appián még elhajtattunk Caecilia Metella híres síremlékéig s onnan visszafordultunk.

Délután néhányan elsétáltunk a Ponte Molléig, s mivel úgy is régen vágyakoztunk közelebbi ismeretséget kötni a Tiberissel, egy meglehetősen primitív módon felszerelt parti fürdőhelyen, a hol mind össze egy nagyobb közös lombsátor borúlt felibénk, megfürödtünk a rohanó habokban, a kifeszített kötelekbe fogózva a víz sodra ellen. Sajátságos, mily kevés beesben tartják a rómaiak ezt a *flavus Tiberist*. Folyóparti corso csak most kezd itt-ott létesülni, mióta magas kőparttal szegélyezték a kanyargós folyót.

Kiváncsiak lévén egy olasz operát hallani, mivel az első rendű színházak ez időben zárva voltak, a Teatro Quirinóba mentünk el egynéhányan meghallgatni a Lucia di Lammermoore-t. Igazi népies színház ez a Teatro Quirino, a hol a közönség bátran füstöl, mert az énekesek torka már hozzá van szoktatva ehhez az ingredientia-hoz. A közönség lelkesedése, mely odáig terjed, hogy a népszerű áriákat az énekessel együtt dúdolják, minden egyebet pótol (?), a mi művészi szempontból hiányosnak tetszik.

A másnap látottak közül csak jelzem a legfontosabbakat. A S. Pietro in Vincoliban láttuk Michel Angelo világra szóló alkotását, a kolossális Mosest, mely II. Gyula pápa síremlékének középső részét foglalja el. Aztán megnéztük a S. Maria Araceli-t és specialitását a Bambinót. Ez a gyermek Jézusnak a sekrestyében őrzött, s a 16. században a jeruzsálemi olajfák hegyének egy fájából faragott szobroeska fehér selyembe takarva, gyöngyökkel s drágakövekkel dúsan ékesítve. A Bambinónak koesi áll rendelkezésére és csaknem mindennap elmegy betegetek és haldoklókat látogatni, kik a Bambinó megcsókolásától gyógyulást remélnék. Mily kedves mythos a régi mythosok hazájában! Ezután a Capitoliumon (Campidoglio) levő museumok megtekintésére került a sor. Gyönyörű szoborműveket láttunk a Museo Capitolinóban. Hogy csak egy párt említsek: itt van a kapitoliumi Vennus, a szőlőt tartó Satyr, a haldokló gladiator, az amazonok harezát ábrázoló sarkophag stb. Ugyan-

csak a Capitoliumon van, szemben az előbbivel, a conservatorok palotájának museuma. Nagy gyűjteménye van itt az olasz, vagy Olaszország körül érdemet szerzett tudósoknak, íróknak és művészeknek. Antik műremek kevesebb van, de azért a Sala dei Bronziban egy pár remek dolgot láttunk, így a bronz lovat, a tövis-kihúzó fiút, a kapitoliumi farkast.

A következő napok nevezetesebb látványai voltak: a lateráni museum (itt van a híres Sophokles-szobor, a régi szobrászat legnemesebb alakja), a páratlan *S. Paolo fuori le mura*, a világ legfényesebb, legimposánsabb oszlopesarnoka, a Museum Kircherianum prachistorikus ritkaságaival, a Vaticán etrusk gyűjteménye, könyvtára, a Diocletianus thermáinak museuma, stb. stb. Nagy kár volt, hogy a programmba fölvett Borghese- és Ludovisi-féle s a Villa Albani-museumot, melyek, mint magántulajdonok ez időben zárva voltak, nem tudtuk meglátni. De legalább úgy nem jártunk, hogy Rómában voltunk és pápát nem láttunk. Vezetőnk, dr. Pasteiner Gyula eljárt benne, hogy névre szóló meghívót kapjunk Ő szentségtől szeptember 2-ára, a házi kápolnában általa tartandó misére és fogadtatásra. Fekete öltözet és frakk lévén előírva a civilek számára, mivel e tekintetben nem szereltük fel magunkat, bizony kénytelenek voltunk ruhakölesönző intézethez folyamodni s örülni, ha vastag fekete posztóból olyan öltözetet kaptunk, a melybe kétszer is belefértünk volna. Felejthetetlen élmény volt ez a pápai fogadtatás. A kápolnában nemcsak mi voltunk összegyűlve, hanem sok mások is, pl. egy előkelő spanyol zarándok-csapat, mely ő szentsége áldására várt. A kápolna ajtajáig gyalog hintóban hozták az agg egyházfőt, a Vaticán nagy foglyát. Midőn az ajtón belépett, biboros papjaitól támogatva, nem hitte volna az ember, hogy ez a roskatag öreg ember az oltár elé fog lépni s egy óráig tartó misét fog bemutatni az egek urának, oly fáradhatatlanul, hogy nem is embert kellett benne látnunk, hanem az átszellemült prófétát, kinck gyöngé porhüvelyét erős lelke nem engedi összeroskadni. A szent áhítattal hallgatott mise véget érvén, egy másik mise következett, melyet egy biboros pap mutatott be s a pápa végighallgatta. Ez is véget érvén, egy karos széket tettek az oltár lábához, melyre ő szentsége leült, hogy a kápolna meghívott vendégeit kéz- és lábesókra és kihallgatásra fogadja. Dr. Takács Menyhért, kassai prémontrei tanár vállalkozott

arra a tisztre, hogy ő szentségének latinul mindenünket bemutasson. Bámulatos volt az a szellemi rugékonyság és elevenség, melylyel a pápa mindenkihez intézett egy-két kérdést néha egyikkel-másikkal hoszszasabban elbeszélgetett, miközben arczán jóságos mosoly tükröződött.

Másnap, szept. 3-ikán Tivoliba rándultunk ki s nem tekintve a nagy hőséget, mely miatt sokat kell szenvednünk, kirándulásunk pompásan sikerült. Ezt a kirándulást senkinek sem szabad elmulasztani, a ki Rómában időzik. Tivoli 29 kmnyire van Rómától. D. e. 10 órakerkeztünk oda a gőztramwayval. Regényesebb fekvést, mint a Tivolié, képzelni sem lehet. Az Anio óriási vízeséseinek hegyszakadécai fölött a változatosan tagolt travertin-sziklás hegyen ül a kis Tivoli és keesesen tekint a Campagna kopár síkjára, Róma tornyaira s a tengerre. A kis város legmagasabb pontjáról, a meredek mélység szélén a bájos kis köralakú Sibylla-templom hirdeti a régi isteneket. Ez hát a római költőktől annyiszor megénekelt Tibur, ez az a hely, melyről Horatius éneкли (Od. II, 6, 5).

Tibur Argeo positum colono
 Sit meae sedes utinam senectae,
 Sit modus lasso maris et viarum
 Militiaeque.

Erről mondja *Goethe* is: „Es gehören die Wasserfälle dort mit den Ruinen und dem ganzen Complex der Landschaft zu den Gegenständen, deren Bekanntschaft uns im tiefsten Grund reicher macht“.

Megrendelvén ebédünket, megindultunk útunkra. Először Maecenas villájának helyét néztük meg, aztán Sibylla templomát, majd a Villa Gregoriana kertjén át a hegyszakadékokba beszállva, a travertin-sziklák által képezett barlangokba (Sirének barlangja, Neptunus barlangja) jutottunk, melyekben oly hűvös van, hogy a künn levő roppant hőség mellett is fázni kezd az ember; aztán a nagy vízesés közepe táján levő szikla-terrasse-ra léptünk, hogy a világ egyik legnagyobb ilyen fajta vízesését, közvetlen közelből szemlélhessük. Az Anio itt két mesterségesen készült alagúton szakad keresztül, melyeket e század elején építettek a félelmes folyó jobb útra terelése végett. A nagy vízesés 96 méternyi magasságból szakad alá rémes moraj közt a kiálló szirtfokokon meg-megtörő s szivárvány színt játszó fényes habjaival.

Ebéd után társas kocsikon indultunk a hegyi körútra, hogy

Tivolit és vízeseit magasabb helyről és más oldalról is áttekinthessük s páratlan panorámájában még egyszer gyönyörködhessünk. Cooktól kirendelt kalauzunk ismét megmutatta, hogy érti a dolgát s fáradhatatlan buzgalomával mindnyájunk háláját kiérdemelte. Körútunkból visszatérve, az olajfa erdővel borított hegy kocsiján lefelé indúltunk s meg sem álltunk a gőztramway legközelebbi állomásáig, Hadrián villájáig. Itt kiszálltunk, hogy a Campagna ez első rendű nevezetességét megtekintsük. Csakhogy ez a Hadrián-féle villa nem nyári lak volt, hanem olyan telep, melyen Hadrián össze akarta hordani mind azt a szépet, a mi messze terjedő utazásaiban tetszését megnyerte. Volt itt Lyceum, Akademia, görög és latin könyvtár, Prytaneum, nymphaeum, Serapis-szentély, színház, athéni tarka csarnok; utánozva volt itt Thessaliának Tempe nevű völgye, sőt még az alvilág is. Sok remek szobor került itt felszínre, melyek aztán római és más múzeumokba jutottak. A romhalmaz, mely az épületek tömegéből fenmaradt s a megállapított épületek bizonyítják azt, a mit Lanciani a Régi Róma ez. könyvében olyan szépen kimutat, hogy az előkelő rómaiak nyaralóikban mennyire mértéken túl hajtották a luxuriosus építkezést s mily kevés tért engedtek a természet szépségei közvetlen hatásának; a díszkerteknek is fő jellemvonása volt a természetes szépség teljes hiánya. Egy fának sem volt szabad nőni és hajtani a saját tetszése szerint, hanem alkalmazkodnia kellett a topiariustól kiszabott alakhoz.

Bevégezve a romok közt Tivoli látása után inkább fáradtságos, mint élvezetes útunkat s ezzel együtt e nap elég fárasztó munkáját, vasútra ültünk, de — mint főntebb érintém — Bagniban kiszálltunk, hogy kénes vízében hűsöljünk a nagy hőségben. Így telt el ez a mindennek felett élvezetes nap, mely után még 3 napot töltöttünk Rómában. E három napot nagyobb részt a látottak megismétlésére fordítottuk. Fájdó érzés vesz az emberen erőt, ha Rómától válnia kell. Nincs a világon város, a melyben olyan hamar otthon éreznők magunkat, mint az örök városban. Az ember érzi, hogy a legdícsőbb hagyományokkal való érintkezéstől folytonosan gyarapodik a lelke. Rómától csak abban a reményben válhatunk meg, hogy viszontlátjuk. Ki vetné hát meg azt a kedves babonát, ki ne menne el utolsó este a *Fontana di Trevi*-hez, hogy vizébe dobja soldo-ját a viszontlátás zálogául?

DR. CSENGERI JÁNOS.